

Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ

Υ Π Ο

ΝΙΚΟΛΑΪΤΣΑΣ Δ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ — ΝΙΚΟΛΑΚΑΚΟΥ — ΛΙΑΝΤΙΝΗ

Υφηγήτριας τῆς Φιλοσοφίας

1. Εισαγωγικά.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας πέρα ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ-γνωσιολογικὴ του διάσταση εἶναι καὶ πρόβλημα τοῦ ἠθικοῦ-πρακτικοῦ χώρου, ἰδιαίτερα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀλήθεια τῶν ἠθικῶν ἀξιών καὶ ἐπιταγῶν, πού ρυθμίζουν τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀνθρώπινη ζωὴ χωρὶς ἐπιτέλεση ἀληθινῶν ἀξιών εἶναι ζωὴ ἀ-νόητη καὶ ἀ-σήμαντη. Ἄν ὑπάρχουν ἀξίες ἀληθινές, πού δίνουν ἀξιολογικὸ βάρος στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ, εἶναι εὐλογο ὅτι τὸ θέμα τῆς ἀλήθειας στὴν πρακτικὴ του προοπτικὴ πρέπει νὰ ἐξετάζεται σοβαρὰ σὲ σχέση μὲ τὸ ὄντολογικὸ καὶ ὑπαρξιακὸ πρόβλημα.

Τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας εὐρίσκεται, ὅμως, πρωταρχικὰ σὲ συνάρτηση μὲ τὸ πρόβλημα τῆς ἔννοιας τοῦ χρόνου, σὰν τὴ διάσταση ἐκείνη, μέσα στὴν ὁποία διαδραματίζεται ἡ ἱστορία. Μήπως ἡ ἀλήθεια προσδιορίζεται καὶ χαρακτηρίζεται μέσα στὸ χρόνο ἢ εἶναι ὑπερχρονικὴ; Ἐχει ἡ ἀλήθεια αἰωνιότητα χωρὶς νὰ ὑπόκειται στοὺς χρονικοὺς περιορισμοὺς παρελθόν-παρὸν-μέλλον, ἢ δὲν εἶναι βέβαιο ἂν ἡ ἀλήθεια τοῦ σήμερα θὰ ἠμπορέσει καὶ αὔριο νὰ διεκδικήσει αὐτὴν τὴν ἀποκλειστικότητα; Καὶ ἂν μὲν στὸ γνωσιολογικὸ χῶρο ἡ ἀπάντηση δὲν φαίνεται καὶ τόσο δύσκολη, στὸν πρακτικὸ χῶρο δὲν εἶναι αὐτονόητη, ἀφοῦ ἡ ἱστορία ἔχει διαψεύσει τὴν ἀξίωση ἐποχῶν τοῦ παρελθόντος, ὅτι τὰ κανονιστικὰ τους μέτρα, πού ἐθεωροῦντο κάποτε ἀπόλυτα, ἐξακολούθησαν νὰ ἔχουν τὴν ἴδια ἰσχὺ καὶ σὲ μεταγενέστερες ἐποχές.

Ἡ ἐλληνικὴ φιλοσοφία γενικὰ, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, ὅπως τοῦ ἡρακλείτειου λόγου «πάντα ρεῖ» καὶ σοφιστικῶν ἀντιλήψεων, δείχνει τὴν τάση νὰ δέχεται τὴν ὑπερχρονικότητα τῆς ἀλήθειας, πλὴν ὅμως ἡ ἔννοια τῆς ἱστορικότητας δὲν εἶχε ἀκόμη τὴ συνειδησιακὴ διάσταση, πού ἔχει σήμερα, καὶ δὲν ἀποτελοῦσε βασικὸ πρόβλημα στὸ χῶρο τοῦ ἐπιστητοῦ.

Γιὰ τὴν κλασσικὴ διανόηση καὶ τὸ Μεσαίωνα ἀλήθεια εἶναι ἡ συμφωνία νοήσεως καὶ ἀντικειμένου («intellectus et rei»). Γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἀληθινὸ εἶναι ὅ,τι συμφωνεῖ μὲ τὴ νόηση («τὸ δὲ ἀληθὲς τὸ νοεῖν ταῦτα»¹).

1. Ἀριστοτέλους, *Μεταφ.* Θ, 1052 α 1.

σάν τὸ καθαυτὸ εἶναι (αὐτὸ γὰρ διὰ τὸ ἡμᾶς οἶεσθαι ἀληθεῖς σὲ λευκὸν εἶναι εἶσὶν λευκός, ἀλλὰ διὰ τὸ σὲ εἶναι λευκὸν ἡμεῖς οἱ φάντες τοῦτο ἀληθεύομεν)²), καὶ φανερώνεται στὸ πνεῦμα. Ἀλήθεια εἶναι ἢ ἀ-λήθεια τοῦ εἶναι στὸ πνεῦμα. Ἐκεῖνο ποῦ ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθεια εἶναι τὸ κρῖνον πνεῦμα. Ἔτσι ἡ ἀλήθεια πέρα ἀπὸ τὴν ὄντολογικὴ τῆς θεμελίωση, σάν τὸ εἶναι τοῦ πράγματος, ἔχει βαθιεῖς τίς ρίζες τῆς στὸ γνωρίζον πνεῦμα, τὸ ὁποῖο τὴν ἀποκαλύπτει. Ὁ χώρος δηλαδὴ τῆς φανερώσεως τῆς ἀλήθειας, τοῦ εἶναι, εἶναι τὸ πνεῦμα, χωρὶς τὸ ὁποῖο δὲν θὰ ὑπῆρχε· ἀφοῦ δὲν θὰ ἀπεκαλύπτετο, δὲν θὰ ἦταν ἀ-λήθεια ἀλλὰ λήθη.

Πίσω ὅμως ἀπὸ τίς γνωστικὲς διαδικασίες ποῦ ἐπιτελοῦνται καὶ ἀποκαλύπτονται στὸ πνεῦμα, ὑπάρχει ἀμετακίνητο τὸ εἶναι σάν ἡ αἰτία κάθε γνωστικῆς πράξεως. Γιὰ τὸν Παρμενίδη ἡ αἰτία αὕτη (τὸ θεῖο εἶναι) τῆς ἀλήθειας, εἶναι ἀγέννητη, αἰώνια, ἀμετακίνητη καὶ ἀποτελεσμένη (ὡς ἀγέννητον ἔδον καὶ ἀνώλεθρον ἔστιν, ἔστι γὰρ οὐλομελές τε καὶ ἀτρεμές...)³), ἀδιαίρετη καὶ ὁμοιοειδῆς (αὐδὲ δαιρετόν ἔστιν, ἐπεὶ πᾶν ἔστιν ὁμοῖον)⁴, ἀκίνητη, ἀμετάβλητη, χωρὶς ἀρχὴ καὶ τέλος (αὐτὰρ ἀκίνητον μεγάλων ἐν πείρασι δεσμῶν ἔστιν ἀναρχον, ἀπαυστον)⁵). Ὁ Πλάτων, μὲ τὸ στόμα τῆς μαγνητικῆς Διοτίμας, ὀνομάζει τὸ θεῖο εἶναι «καλόν», «εἰλικρινές», «καθαρόν», «ἄμεικτον», «μονοειδές», «τίκτειν οὐκ εἶδωλα ἀρετῆς, ἅτε οὐκ εἰδῶλου ἐφαπτομένῳ, ἀλλὰ ἀληθῆ, ἅτε τοῦ ἀληθοῦς ἐφαπτομένῳ»⁶. Εἶναι ἡ ἀθάνατη ἐνικὴ τάξη τῶν αἰώνιων ἰδεῶν, τῶν ἀρχετύπων τῶν πραγμάτων, ποῦ «οὔτε ἰδόντες οὔτε ἰκανῶς νοήσαντες» τὸ «πλάττομεν»⁷, ἡ αἰτία «ὀρθῶν τε καὶ καλῶν», ἡ γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα «κυρία ἀλήθεια»⁸. Ἡ ἐξομείωση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς αὐτὲς τίς αἰώνιες ἰδέες, ἡ διαλογικὴ του σχέση μετὰ τὸ αἰώνιο εἶναι, σημαίνει γνώση τῆς ἀλήθειας στήν ἱστορία καὶ δηλώνει ὅτι τὸ γεγονός τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας ἐπιτελεῖται στὴ συνάντηση τῶν ὄντων μετὰ τὸ εἶναι.

Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης, ἀποφεύγοντας τὴν ὑποστατοποίηση λογικῶν δημιουργημάτων, δέχεται ἕνα ἀντικειμενικὸ εἶναι στὴ νόηση (esse objective im intellectu). Στὴ θέση αὕτη ἔφθασε μετὰ τὴν κατηγορία τῆς σχέσεως, θεωρώντας τὸ γεγονός τῆς ἀλήθειας σάν ἀναφορὰ τοῦ ὑποκειμένου στὸ ἀντικείμενο. Δεχόμενος τὴ γνώση τῆς ἀλήθειας σάν σχέση ὑποκειμένου-ἀντικειμένου προφυλάσσει τὴν ἀλήθεια ἀπὸ κάθε ἀξίωση τοῦ ὑποκειμενικοῦ ψυχολογισμοῦ γιὰ

2. *Μεταφ.* Θ, 1051 b 6-9.

3. Παρμενίδου, H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τ. I, Berlin 1959, Fr. 8,3-4.

4. Fr. 8,22.

5. Fr. 8,26-27.

6. Πλάτωνος, *Συμπόσιον* 211e-212 α. 5.

7. Πλάτωνος, *Φαῖδρος* 246 c 7.

8. Πλάτωνος, *Πολιτεία* Ζ, 517 c 2-4.

τὴν ὑπαρξὴ πολλῶν ἐλεύθερα δημιουργουμένων ἀληθειῶν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι μία, ὁ αἰώνιος καὶ ἀμετάβλητος Θεός⁹, στὸν ὁποῖο ἡ γνώση συμπίπτει μὲ τὸ εἶναι. Εἶναι τὸ «ἴδιο τὸ εἶναι» στὴν πληρότητά του (*esse subsistens*) σὰν ὑπαρξὴ καὶ γνωστικὴ πράξις. Ἡ αἰώνια ὑπαρξὴ ἀποκαλύπτεται στὴν αἰώνια πράξις τῆς γνώσεως, ποῦ εἶναι σὰν ἀπόλυτη γνώση πλήρης (*intelligere subsistens*).

Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ὑπόκειται ἔμως στὸ μεταβλητὸ εἶναι τοῦ κόσμου, ἀφοῦ ὁ κόσμος εἶναι χρονικός. Ἡ κοσμικὴ ἀλήθεια λοιπὸν δὲν ἔμπορεῖ νὰ εἶναι αἰώνια καὶ ἀπόλυτη ἀλλὰ μόνο χρονικὴ καὶ μεταβλητὴ. Ἐπειδὴ ἔμως καὶ ὁ κόσμος στὴ χρονικότητά του καὶ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα στὴ συγκεκριμένη του χρονικὴ διάσταση εἶναι δημιουργήματα τοῦ αἰώνιου Θεοῦ, τῆς αἰώνιας ἀλήθειας, ἐρμηνεύεται ἀπὸ τὸν Θωμᾶ ἡ ἀλήθεια τοῦ κοσμικοῦ γεγονότος στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα σὰν χρονικὴ μετοχὴ στὴν ἀμετάβλητη ἄχρονη θεία ἀλήθεια. Ἡ χρονικὰ ἐπιτελούμενη συμφωνία εἶναι καὶ πνεύματος εἶναι μόνο μία ἀνταύγεια τῆς ἀπόλυτης συμφωνίας αἰώνιου εἶναι καὶ αἰώνιου πνεύματος, ὅπου καὶ ὑπάρχουν οἱ αἰδέες, τὰ ἀρχέτυπα, κάθε χρονικὰ περιορισμένης ἀλήθειας. Ἔτσι ἡ ἀλήθεια τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος εἶναι μὲν χρονικὴ, ἡ αἰτία τῆς ἔμως εἶναι αἰώνια. Αὐτὴ ἡ αἰώνια ἀλήθεια πρέπει νὰ ἀποτελῇ τὸ μέτρο μετρήσεως καὶ ἀξιολογήσεως κάθε κοσμικῆς ἀλήθειας καὶ ἄρα κάθε ἀξίας.

Ἄν ξεκινήσουμε ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ θέση, ὅτι ἡ ἀλήθεια ὑπάρχει μόνο σὲ συνάρτηση μὲ ἓνα πνεῦμα, τότε οἱ αἰώνιες ἀλήθειες ἀποκαλύπτονται μόνο σ' ἓνα αἰώνιο (θεῖο) πνεῦμα. Ὁ Αὐγουστῖνος δέχεται αἰώνιες ἀλήθειες (*veritates aeternae*) ἐγκατεστημένες αἰώνια στὸ θεῖο πνεῦμα, στὸν ὕψιστο Θεό, ποῦ εἶναι ἡ ἀλήθεια *in quo et a quo et per quem*¹⁰. Αὐτὴν τὴν αὐγουστίνεια ὀντολογικὴ θεμελίωση τῆς ἀλήθειας πῆρε σὰν βάση του ὁ Ἀκινάτης προκειμένου νὰ προσδιορίσῃ γνωσιολογικὰ τὴν ἀλήθεια σὰν τὴ συμφωνία πράγματος καὶ πνεύματος. Ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα ἢ χρονικότητα αὐτῆς τῆς συμφωνίας προσδιορίζεται ἀνάλογα καὶ ἡ ἀλήθεια. Τὸ πρόβλημα λοιπὸν τοῦ ἀμετάβλητου χαρακτήρα τῆς ἀλήθειας εἶναι στενά συνδεδεμένο μὲ τὴ θεία νόηση, τὸ θεῖο πνεῦμα. Πρόκειται γιὰ τὴ λογικὴ σχέση ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ κατηγορούμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο καὶ στὸν τρόπο ποῦ τὸ νοοῦν ὑποκείμενο καταφάσκει αὐτὴν ὑποχρεωτικά. Οἱ προτάσεις ποῦ διατυπώνονται βάσει αὐτῆς τῆς λογικῆς σχέσεως εἶναι οἱ λογικὲς ἀλήθειες, οἱ ἀναλυτικὲς κρίσεις, ποῦ στηρίζονται στὶς λογικὲς ἀρχὲς ταυτότητας, αἰτίας κ.λπ.

Ἐκτὸς ἔμως ἀπὸ τίς λογικὲς ἀλήθειες ποῦ ἀνήκουν στὸ χῶρο τῶν αἰώνιων ἰδεῶν καὶ προκύπτουν σὰν πορίσματα «ἀρχῶν», ὑπάρχει καὶ ἡ κατηγορία τῶν πραγματικῶν ἀληθειῶν, ποῦ προκύπτουν σὰν πορίσματα τοῦ ἐκά-

9. Θωμᾶ Ἀκινάτη, *De ver.* I. 4.

10. Αὐγουστίνου, *Sol.* I. 1,2. MPL 32, 869,

στοτε ἐμπειρικοῦ πνεύματος καὶ ἐκφράζουν, ὅ,τι ὑπάρχει σὰν ἱστορικὸ μέγεθος μέσα στὸ χρόνο.

Στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας γίνεται λόγος γιὰ τὴ «μια» ἀλήθεια, γιὰ πραγματικὲς ἀλήθειες μὲ ἀπόλυτη ἰσχύ, ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ χρόνο, ἀλλὰ καὶ γιὰ πλῆθος ἀληθειῶν ἀντιστοίχων πρὸς τὸ πλῆθος τῶν πνευμάτων, ποὺ τίς διανοοῦνται. Ἡ θέση τῆς ὑπάρξεως μιᾶς ὑπερχρονικῆς ἀλήθειας ἀνεξάρτητης ἀπὸ τὸ κρῖνον πνεῦμα τοῦ ὑποκειμένου ἔχει τίς ρίζες τῆς στὴν πλατωνικὴ περὶ ἰδεῶν διδασκαλία καὶ ὠδήγησε σπουδαίους «λογικοὺς» φιλοσόφους, ὅπως τοὺς B. Bolzano, E. Husserl, H. Rickert κ.ἄ., στὴ δημιουργία τοῦ λογικοῦ *Transzendentalismus*. Ὁ E. Husserl, ξεκινώντας ἀπὸ τὴν αἰωνιότητα τῆς ἀλήθειας, δημιούργησε ἕνα ἐνδιάμεσο διάστημα μεταξὺ τῶν ὑποκειμενικῶν κρίσεων καὶ τῶν ὑπὸ κρίση ἀντικειμένων, ὅτὸ ὁποῖο τοποθέτησε αἰώνιες ἔννοιες, ποὺ ἐκφράζονται μὲ προτάσεις κρίσεως. «Ὁ,τι δηλαδὴ εἶναι ἀληθινὸ, εἶπε ὁ Husserl, εἶναι ἀπόλυτα καθαυτὸ ἀληθινὸ, γιὰτὶ ἡ ἀλήθεια ἔχει μιὰ ταυτότητα εἴτε συλλαμβάνεται ἀπὸ ἀνθρώπους, εἴτε ἀπὸ ἀγγέλους ἢ θεοὺς.

2. Ὁ ἀπόλυτος χαρακτήρας τῶν ἀληθῶν κρίσεων.

Στοὺς νεώτερους χρόνους ἐξασθενεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ «θεῖο εἶναι» εἶναι ἡ αἰτία καὶ ἡ βάση τῆς συλλήψεως τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα καὶ ἀποδυναμώνεται ἡ ἀξίωση ἀναφορᾶς τῆς κοσμικῆς ἀλήθειας στὴ θεία. Τὴ θεωρητικὴ γνώση ἀκολουθεῖ ἡ πρακτικὴ καὶ ἔτσι ἐμφανίζονται σὲ ὀρισμένες ἱστορικὲς περιόδους διάφορα ἀνθρώπινα ἀξιολογικὰ σχήματα, ποὺ διεκδικοῦν καθολικὴ ἰσχύ, σὰν ἐκφράσεις τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας. Καὶ τὸ παρελθὸν ἀλλὰ καὶ τὸ παρὸν κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση συγκεκριμένων πολιτιστικῶν καὶ πολιτικῶν καταστάσεων δημιούργησε καὶ δημιουργεῖ ἀντιλήψεις, π.χ. γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀγάπης, τῆς δικαιοσύνης, τῆς εὐθύνης ἢ τῆς ὑποταγῆς, ποὺ ἔχουν σὰν κύριο χαρακτηριστικὸ τὸ γνῶρισμα τῆς ὑπερχρονικῆς ἀλήθειας καὶ ἀξιῶνουν ἔτσι καθολικὴ ἰσχύ.

Σήμερα ὅμως εἶναι φανερὴ ἡ τάση νὰ ἀπομακρυνθοῦν τὰ ἀνθρώπινα ἀξιολογικὰ σχήματα ἀπὸ τὸν ἀπόλυτο, ὑποχρεωτικὸ τους χαρακτήρα, ἰδιαίτερα ὅταν παρουσιάζονται μὲ μορφή αὐταρχικὴ καὶ ὀδηγοῦν σὲ ἀνελευθερία. Ἐνα ἐπιχειρήμα ποὺ προβάλλεται εἶναι ὅτι τὸ παρελθὸν ἀλλὰ καὶ τὸ παρὸν ζεῖ μέσα σ' ἕνα ἀξιολογικὸ πλουραλισμὸ. Πράξεις ποὺ νομιμοποιήθηκαν στὸ παρελθὸν (π.χ. ἡ δουλεία), τίς ἀρνεῖται τὸ παρὸν, καὶ ὅ,τι δέχεται μιὰ θρησκεία σὰν ἠθικὸ (π.χ. πολυγαμία γιὰ τὸν Ἰσλαμισμό) εἶναι γιὰ τὴν ἄλλη (χριστιανικὴ ἠθικὴ) ἀνήθικο. Βέβαια, θὰ ἦταν δυνατὸ σὲ τέτοια παραδείγματα νὰ ἀσκηθῆ μιὰ κριτικὴ ἰδεολογία, ἐδῶ ὅμως ἐνδιαφέρουν τὰ παραδείγματα μόνον σὰν ἱστορικὰ γεγονότα, ποὺ ἐκφράζουν τελείως ἀντίθετες ἀξιολογικὲς κρίσεις,

πράγμα που σημαίνει ότι κάθε ιστορική εποχή ή κάθε ιδεολογία διεκδικεί και την αλήθεια.

Ένα άλλο επιχείρημα προέρχεται από το χώρο του «πραγματισμοῦ»¹¹ και στηρίζεται στην πεποίθηση ότι οι αντιλήψεις μας για την αλήθεια τῶν πραγμάτων είναι πόρισμα βιολογικῶν προϋποθέσεων. Κύριος εκπρόσωπος τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς εἶναι ὁ Fr. Nietzsche, γιὰ τὸν ὁποῖο τὸ ἀληθινὸ ταυτίζεται μὲ τὸ ὠφέλιμο, ὥστε ἀλήθεια καὶ ἀξία θεωροῦνται ἐκφράσεις τῆς λειτουργίας τῆς βιολογικῆς ὀριζόμενης ὁρμῆς γιὰ ζωὴ. Οἱ ἀληθινὲς ἔννοιες γιὰ τὸ Nietzsche χρησιμεύουν μόνο ὠφελιμιστικά, νὰ συντηρήσουν καὶ νὰ ἐνδυναμώσουν τὴ βούληση γιὰ ἰσχύ καὶ κυριαρχία. Κάθε ἀλήθεια ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ κάθε γνώση ὑπηρετεῖ τὴ συντήρηση τῆς ζωῆς. Οἱ συνέπειες ποὺ προκύπτουν ἀπὸ κάθε «ἀλήθεια», κρίνονται μόνο ἀπὸ τὴ συμβολὴ τους στὸ γεγονὸς τῆς διατηρήσεως καὶ ἐξυψώσεως τῆς ζωῆς βιολογικά. Ἡ ἐξάρτηση ὅμως τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὴν ὠφελιμότητα ὀδηγεῖ σὲ πλήρη ὑποκειμενισμὸ καὶ ἄρα στὴ σχετικοκρατία, ἀφοῦ τὸ ὠφέλιμο ἢ τὸ ἀντίθετό του δὲν εἶναι τὸ ἴδιο γιὰ κάθε ἄνθρωπο, κάθε ἐποχὴ καὶ κάθε περίσταση. Μὲ μιὰ τέτοια πραγματιστικὴ θεώρηση ὑποσκάπτονται τὰ θεμέλια τῆς ἀλήθειας, γι' αὐτὸ καὶ ἡ κριτικὴ ποὺ ἀσκήθηκε ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας σὲ τέτοιες θεωρήσεις ὑπῆρξε δριμεῖα. Εἶναι βέβαια πραγματικότητες, ὅτι στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες ἀποφασιστικὸ γεγονὸς γιὰ τὴ θεμελίωση ἀρχῶν εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ ἐπαλήθευση, ὅτι πολλὲς θέσεις τῆς βιολογίας εἶναι ἀποφασιστικὲς γιὰ τὴν ἀνθρώπινη πράξη καὶ ὅτι οἱ θετικὲς ἐπιστῆμες ἀξιολογοῦνται βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τους στὴν ἐπιτυχία τῶν πρακτικῶν τους σκοπῶν. Στὶς προκείμενες περιπτώσεις ὅμως δὲν πρόκειται γιὰ ἀλήθεια, γιὰ τὴν ἀντικειμενικὴ δηλαδὴ πραγματικότητα, ἀλλὰ γιὰ ἐπαλήθευση ἐννοιῶν καὶ θέσεων βάσει ἱκανότητας καὶ ἐμπειρίας.

3. Ὁ σχετικὸς χαρακτήρας τῶν ἀληθῶν κρίσεων.

Δύο μεγάλα ρεύματα στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος μὲ πολλοὺς εκπροσώπους ἀπὸ διάφορους χώρους τοῦ ἐπιστητοῦ, ἢ σχετικοκρατία καὶ ὁ σκεπτικισμὸς, ὑποστηρίζουν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀλήθεια καὶ ἄρα ἀπόλυτη γνώση τῆς ἀλήθειας. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐκτεθειμένος σ' ἓνα περιβάλλον ποὺ ἱστορικὰ ἀλλάζει πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ μορφή.

Γιὰ τὴ σχετικοκρατία ἡ ἀλήθεια εἶναι ἔννοια πλήρως σχετικὴ. Ἡ καθουτότητα τῆς ἀλήθειας ἀμφισβητεῖται. Ὅ,τι θεωρεῖται σὰν ἀληθινόν, εἶναι

11. Ἰδρυτὴς τοῦ πραγματισμοῦ θεωρεῖται ὁ ἀμερικανὸς μαθηματικὸς Charles Pierce καὶ ὁπαδοὶ του οἱ Dewey καὶ W. James. Στὴν Εὐρώπη ἐξαπλώθηκε κύριως στὴ Γαλλία, Ἀγγλία, Γερμανία.

ἀληθινὸ γιὰ τὸν ἕνα, γιὰ μία ἱστορικὴ ἐποχὴ, γιὰ ἕνα συγκεκριμένο πολιτικὸ πλαίσιο. Στὸν ὄντολογικὸ χῶρο π.χ. ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀλήθεια *a priori* μόνο γιὰ τὸν πιστό. Γιὰ τὸν ἄθεο δὲν ὑπάρχει πρόβλημα τῆς καθουτότητας τοῦ Θεοῦ. Ἡ ὑπαρξὴ του ἀφορᾷ μόνο τὸν πιστό, ἡ ἐνδεχομένη του ὑπαρξὴ τὸν ἐνδιαφερόμενο νὰ λύσῃ τὸ θέμα γνωσιολογικά, ἡ δὲ ἀνυπαρξία του εἶναι μία *a priori* ἀλήθεια γιὰ τὸν ἄθεο. Ἔτσι στὸν ὄντολογικὸ χῶρο τὸ εἶναι τοῦ ὑποκειμένου γίνεται ὁ φορέας τῆς «ἀλήθειας». Στὸν πρακτικὸ χῶρο ἡ πολυγαμία π.χ. εἶναι γιὰ τὸν ἕνα ἀπαξία, γιὰ τὸν ἄλλον ὅμως ἀξία. Θεωρούμενη ἡ θέσις αὐτὴ ἀπὸ τῆ σκοπιὰ τῆς ἀλήθειας σημαίνει ὅτι ἡ πολυγαμία στὴν καθουτότητα τῆς δὲν εἶναι οὔτε ἀξία οὔτε ἀπαξία. Τὸ εἶναι τοῦ ὑποκειμένου γίνεται ἔτσι καὶ στὸν πρακτικὸ χῶρο ὁ φορέας τῆς «ἀξίας» ἢ τῆς «ἀλήθειας».

Γιὰ τὸ σκεπτικισμό καὶ ἂν ὑπῆρχε μιὰ ἀλήθεια, θὰ ἦταν στὴν καθουτότητά της ἀγνωστὴ, ἀκόμη καὶ ἂν ὑπῆρχε μερικὴ βεβαιότητα γι' αὐτή¹². Ἐκεῖνο ποῦ μένει εἶναι ὁ συμβιβασμὸς μὲ τὶς ἱστορικὲς προοπτικὲς, ποῦ ἔχουν τὴ μεταβολὴ μέσα τους, δηλαδὴ ἡ μὴ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας στὸ ὄντολογικὸ της διάγραμμα, ἀλλὰ στὴ θετικιστικὴ ἀξιολόγηση τῶν δεδομένων ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο. Ἡ ὄντολογικὴ ἐρμηνεία παραθεωρεῖται καὶ ἀναζητεῖται ἡ γνώσις τῆς ἀλήθειας στὴν ἄμεση θέασις τῶν πραγμάτων. Ἔτσι σχετικοποιεῖται ἡ κρίσις γιὰ τὴν ἀλήθεια, ἀφοῦ εἶναι κρίσις τοῦ ὑποκειμένου, ποῦ ὅ,τι ὑπάρχει ἀνεξάρτητο ἀπ' αὐτὸ τοῦ εἶναι ἀνέφικτο. Ἐν προκειμένῳ δημιουργεῖται ἕνας πλουραλισμὸς τῆς ἀλήθειας.

Ἡ κριτικὴ ἐξέταση τῆς ἀλήθειας καὶ τῶν δύο θέσεων, τὶς ἀποδεικνύει σὰν καθαρὰ δογματικὲς θέσεις, ποῦ διεκδικοῦν ἀπόλυτη παραδοχὴ. Γιὰ τὴ σχετικοκρατία π.χ. ἡ ἀλήθεια ποῦ ἰσχύει γιὰ τὸ ἕνα ὑποκείμενο, ποῦ εἶναι ἀλήθεια τοῦ ἑνός, γίνεται καθολικὴ ἀλήθεια. Ἡ ἴδια ἡ βᾶσις της ἀναιρεῖ τὴ σχετικοκρατία, γιατί ἡ μόνη ἀλήθεια ποῦ ἔμπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ, εἶναι ἡ ἀναλήθειά της. Ὁ σκεπτικισμὸς δεχόμενος ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά τὴν ἀνικανότητα τῆς νοήσεως γιὰ γνώσις τῆς ἀλήθειας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅτι γνωστὸ εἶναι μόνο ὅτι ἡ ἀλήθεια δὲν ἔμπορεῖ νὰ γνωσθῇ (θέσις ποῦ τὴν ἐκφράζει δογματικά), ὀδηγεῖται *implicite* σ' ἕνα δίλημμα, ποῦ συνεπάγεται τὴν αὐτοαπαίρεσή του. Καὶ εἶναι πραγματικὰ παράλογο νὰ ἐκφράζεται μὲ ἀπόλυτη κρίσις ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀπόλυτες κρίσεις, γιατί ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ ἀδύνατου τῆς γνώσεως εἶναι ὁ ἴδιος μιὰ γνώσις. Ἡ ἀντίφρασις καὶ στὴ σχετικοκρατία καὶ στὸ σκεπτικισμό βρίσκεται μεταξὺ τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς πράξεως τοῦ ἰσχυρισμοῦ τους. Δηλαδὴ ἐνῶ τὸ περιεχόμενό τους δηλώνει ἕνα πλουραλισμὸ ἀληθειῶν, ἡ πράξις, ποῦ ἀκολουθεῖ, δηλώνει ἀπόλυτο μονισμό, ποῦ ἀποκλείει κάθε ἄλλη θέσις.

12. Πρβλ. Γοργία, H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τ. II, Fr. 3, σ. 272 ἐξ.

Ἄριστοτέλης, καταφερόμενος ἐναντίον ὀρισμένων σχετικοκρατικῶν θέσεων προσωκρατικῶν φιλοσόφων, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ διαφορότητα τῶν αἰσθησιακῶν ἀντιλήψεων, καταλήγει: «... εἰ μὴθὲν ἔστιν ἀληθῶς καταφῆσαι κἀν ταῦτό τοῦτο ψεῦδος εἶη τὸ φάναι μηδεμίαν ἀληθῆ κατάφασιν ὑπάρχειν. εἰ δ' ἔστι τι, λύοιτ' ἂν τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν τὰ τοιαῦτα ἐνισταμένων καὶ παντελῶς ἀναιρούντων τὸ διαλέγεσθαι»¹³.

Ἡ ἄρνηση τῆς ἀλήθειας ἐκφράζεται μὲ τὴ γνωστὴ πρόταση τοῦ σοφιστῆ Πρωταγόρα «πάντων χρημάτων μέτρον ἔστιν ἄνθρωπος»¹⁴, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος στὴν ἀτομικότητά του γίνεται τὸ μέτρο τῶν πραγμάτων. Ὑπερατομικὴ ἀλήθεια δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνο ἓνας πλουραλισμὸς τῆς ἀλήθειας σύμφωνα μὲ ἀτομικὲς παραστάσεις καὶ κρίσεις. Ξεκινώντας ὁ Πρωταγόρας ἀπὸ τὸ δεδομένο παράδειγμα πῶς, ὅτι γιὰ κάποιον εἶναι γλυκό, γιὰ τὸν ἄλλο ἢμπορεῖ νὰ εἶναι πικρὸ καί, σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Ἡράκλειτου, ὅτι ὅλα ἀλλάζουν, ὀδηγήθηκε στὴ σχετικοποίηση τοῦ εἶναι καὶ κατὰ συνέπεια στὴ σχετικοποίηση τῶν κρίσεων.

Ἄντιθετα μὲ τὴν ἀπόλυτη παραδοχὴ ὅτι δὲν ὑπάρχει γνώση τῆς ἀλήθειας, ἡ «ἀμφιβολία» γιὰ τὸ εἶναι ἢ τὸ μὴ-εἶναι ἑνὸς πράγματος περικλείει μίαν γνώση αὐτῆς τῆς γνώσεως, γιὰτὶ ὁ ἰσχυρισμὸς «ὄσως εἶναι» ἢ «μοῦ φαίνεται» ἢ «νομίζω» ἐκφράζει ἰμπλίците μὲ κάποιαν ἀξίωση γιὰ τὴν ἀλήθεια. Μὲ τὸ σκεπτικισμὸ ἀντίθετα καταρρεῖ κάθε ἐννοιολογικὴ ἀξία τοῦ περιεχομένου τῶν κρίσεων. Ἡ ἄρνηση τῆς παραδοχῆς γιὰ τὴν ἀληθινὴ βάση τῆς γνώσεως ἀποκλείει κάθε πρόοδο στὸ γνωσιολογικὸ διάλογο.

4. Οἱ μορφὲς τῆς ἀλήθειας.

Ἡ ἀλήθεια στὴν ἀφρημένη της μορφῇ, ὅπως ἡ ἀλήθεια τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, κατορθώνει ἐν πολλοῖς νὰ διατηρῇ τὴν καθαρὴν της μορφὴν καὶ δὲν εἶναι τελείως ἐκτεθειμένη στὴν ἱστορικὴ μεταβολή. Παρὰ τὴν ἐπίδιωξιν κάθε ἐπιστήμης ὅμως νὰ ἰσχυρίζεται τὴν καθολικότητα τῶν πορισμάτων της, εἶναι πλέον γεγονός ἄνευ ἀμφιβολίας ὅτι ἡ ἀλήθεια ἀκολουθεῖ τὴν ἱστορικὴν μεταβολὴν ἀφοῦ τὸ γεγονός τῆς γνώσεως ἐπιτελεῖται προοδευτικὰ στὴν ἱστορία. Ἄν δὲν ὑπῆρχε μεταβολή, αὐτὸ θὰ σήμαινε ἢ ἀπόλυτη κατοχὴ τῆς ἀλήθειας ἢ ἀποτελεμάτωση. Κάνοντας λόγο γιὰ τὴ μεταβλητότητα τῆς ἀλήθειας στὴν ἱστορία ἀναφερόμεθα εὐλόγα στὴς ἐκφάνσεις τῆς ἀλήθειας, στὸ περιεχόμενο τῆς ἀλήθειας, ἢ ἀληθινὴ ἀποκάλυψη τοῦ ὁποίου εἶναι συνάρτηση πολλῶν παραγόντων, ὅπως: βαθμὸς ἐνάργειας τοῦ ἀντικειμένου, μέθοδος

13. Ἄριστοτέλης, *Μεταφ.* 1062 b 7-11.

14. Πρωταγόρα, *Fr.* 1. H. Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, τ. II, σ. 263.

ἔρευνας, ἱκανότητα ἐρευνητοῦ, ἱστορικὸ περιβάλλον καὶ γενικὰ κάθε παράγοντας πὺ συντελεῖ στὴν ἐπιτέλεση τῆς γνώσεως.

Ἡ ἀλήθεια στὴν ἰδανικότητά της, σὰν τὸ ἐπιδιωκόμενο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ἰδανικὸ, εἶναι μία. Οἱ μορφές της, ὅμως, πὺ ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο της στὴν ἱστορία, εἶναι πολλές, καταγόμενες βέβαια ἀπὸ αὐτὴ τὴ μία, τὴν ἰδανικὴ ἀλήθεια. Ἡ ἱστορία τοῦ πνεύματος ἔχει δείξει ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ γνωσιολογικὰ ἢ ἰδανικὴ αὐτὴ ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας, ἢ κατάκτησή της, γιατί ἱστορία σημαίνει ἀκριβῶς πρόοδος, μεταβολή. Ὑπάρχει μόνο ἢ πολυειδία, πὺ οἱ θεωρήσεις της εἶναι ἐπόψεις καὶ ὄχι ἀπόψεις. Ἡ γνωστικὴ ἐξάντληση ἐνὸς ἀντικειμένου εἶναι ἀδύνατη, γιατί κάθε φορά, ἀπὸ κάθε νέο ἐρευνητὴ, σὲ κάθε νέα ἱστορικὴ ἐποχὴ, παρατηρεῖται καὶ ἀπὸ νέα σκοπιά. Ἡ προγενέστερη γνωστικὴ κατάκτηση ἐνὸς ἀντικειμένου, ἔστω καὶ ἂν ἀναιρέθηκε, ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει μέσα στὴ νέα ἐπίτευξη. Ἡ ἀλήθεια ἔχει μιὰ συνέχεια, πὺ ἐπιτελεῖται προοδευτικὰ μέσα στὴν ἱστορία. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι τὸ ὄντολογικὸ θεμέλιο τῆς ἀλήθειας ὑποσκάπτεται, ὅτι μὲ τέτοιες θέσεις ὀδηγούμεθα στὸν ὑποκειμενισμό, ἀλλὰ σημαίνει ὁμολογία τῆς ἀτελοῦς καὶ πεπερασμένης ἀνθρώπινης γνώσεως.

Ἄν θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἐπιχειρηθῆ μιὰ σύνθεση μεταξὺ σχετικῆς καὶ ἀπόλυτης ἀλήθειας σὲ σχέση μὲ τὴν ἱστορικότητα τῆς ἀλήθειας, θὰ ἤμποροῦσε ἴσως νὰ διατυπωθῆ ἢ ἀντίληψη ὅτι, ἂν καὶ τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσεως ἐκάστοτε εἶναι μεταβλητό, ὅπως μεταβλητὴ εἶναι καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς γνώσεως, ἢ ἀλήθεια ὅμως ἢ συγκεκριμένη ἰσχύει γιὰ μιὰ ἐποχὴ. Ἡ γνώση κάθε φορά ἤμπορεῖ νὰ φθάσῃ στὴν ἀλήθεια τοῦ ἀντικειμένου, ὅπως αὐτὸ τῆς παρουσιάζεται. Τὸ εἶναι στὴν πληρότητά του δὲν ἤμπορεῖ νὰ γνωσθῆ ποτέ, ἔτσι ὥστε ἡ γνώση μας στὴ «μορφὴ» της εἶναι ἀτελής· ἐκεῖνο ὅμως πὺ ἤμπορεῖ νὰ γνωρίσῃ, «τὸ περιεχόμενο», ἰσχύει σὰν ἀληθινό. Ἡ τελεία καὶ ἢ ἀτελής γνώση μὲ αὐτὸ τὸ νόημα δὲν πρέπει ὅπωςδὴποτε νὰ ἀποκλείῃ ἢ μιὰ τὴν ἄλλη ἀλλὰ νὰ ἐπιδιώκεται ἢ «τελεία» γνώση στὴ γνωστικὴ παραδοχὴ τῆς ἀτέλειάς της, ἐπιδιώκοντας ἔτσι ὑπερχρονικὴ ἰσχύ.

Στὸν πρακτικὸ χῶρο τὸ θέμα ἀναφέρεται στὴν ὑπεριστορικὴ ἰσχύ τῶν ἀληθῶν ἀξιών», θέμα πὺ ἀπὸ τὴ φύση του συνδέεται στενὰ μὲ τὴ γνώση τῆς ἀλήθειας σὰν ἀναλογίας νοήσεως καὶ εἶναι τοῦ ἀντικειμένου. Ἐπειδὴ ἢ νόση εἶναι λειτουργία τοῦ «ἐγῶ», τὸ «ἐγῶ» δέχεται τὴν ὑπαρξή του σὰν ἀξία καὶ ἀμύνεται σὲ κάθε κίνδυνο πὺ θὰ ὀδηγοῦσε στὴν καταστρατήρηση τῆς ἀξίας. Ἐτσι τὸ ἐγῶ καταλῆγει σὲ ἀξίες ὅπως σεβασμός, δικαιοσύνη, ἐλευθερία, τίς ὁποῖες προεκτείνει καὶ στὰ ἄλλα ἐγῶ καὶ τίς καθιστᾷ καθολικὲς ἀξίες. Ἡ ἀξιολογικὴ γνώση ἔχει λοιπὸν τὴ ρίζα της στὸ εἶναι τοῦ ἐγῶ, στὸ σύνολο τῆς βιολογικῆς καὶ πνευματικῆς του ὑπάρξεως. Ἀξία γιὰ τὸ ἐγῶ εἶναι ὅ,τι ὑπερχρονικὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ εἶναι του.

Βέβαια, πρέπει να γίνεται ή διάκριση μεταξύ τῆς σταθερῆς, ἀμετάβλητης δομῆς τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς συγκεκριμένης μεταβλητῆς ἀτομικῆς, ἐθνικῆς, πολιτιστικῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ὅταν λέμε τὴν ἀπλὴ φράση «οἱ ἄνθρωποι ἀλλάζουν», ποὺ δηλώνουμε ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν ἀλλαγὴ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, προϋποθέτουμε ὅτι ὑπάρχει κάτι πρὶν ἢ μετὰ τὴν ἀλλαγὴ, ποὺ μένει σταθερό. Διαφορετικὰ δὲν θὰ ὑπῆρχε ἀλλαγὴ. Ὅ,τι μένει σταθερὸ εἶναι ἀκριβῶς τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου, ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀμετακίνητη βάση σὲ κάθε του ἀλλαγῆ. Ἄξιες ποὺ ἀναφέρονται σὲ αὐτὴ τὴν ἀμετακίνητη βάση, ὅπως ἡ δικαιοσύνη, θεωρήθηκαν πάντοτε σὰν ἀληθινὲς ἀξίες. Τὸ ὅτι ὅμως ἀναγνωρίζεται π.χ. ἡ δικαιοσύνη σὰν ἀληθινὴ ἀξία, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ δομὴ τῆς δικαιοσύνης, ὅπως δηλαδὴ αὐτὴ ἐπιτελεῖται σὲ κάθε περίπτωση, σὲ κάθε ἐποχῇ, εἶναι πάντοτε ἀληθινὰ ἀξία, εἶναι ἀμετάβλητη, καὶ εἶναι πάντα δίκαιο ἐκεῖνο ποὺ θεωρήθηκε σὰν δίκαιο. Τὸ περιεχόμενο τῆς δικαιοσύνης εἶναι μεταβλητό, διαφοροποιεῖται ἱστορικὰ καὶ πολιτιστικά. Ἡ ἀξία τῆς δικαιοσύνης ὅμως στὴ δομὴ τῆς εἶναι ἀξία ἀληθινὴ καὶ ὑπεριστορικὴ. Ὅ,τι μεταβάλλεται εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐπιτελέσεώς της, τὸ «πῶς» ἐπιτελεῖται· τὸ «ὅτι» εἶναι ἀξία μένει ἀμετάβλητο. Ἄν τὸ ἐνδιαφέρον ὅμως ἔμενε στὸ «ὅτι» καὶ ἀγνοοῦσε τὸ «πῶς», θὰ καταλήγαμε σ' ἓνα ἀπλὸ ἰδεαλισμὸ μὴ πραγματοποιήσιμο. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴ θέση ὅτι τὸ «πῶς», τὸ περιεχόμενο εἶναι μεταβλητό, συμπεραίνουμε ὅτι ὅσο περισσότερο τὸ περιεχόμενο μοιάζει μὲ τὴ μορφή, τόσο ἡ ἀξία του γίνεται περισσότερο ὑπερχρονικὴ καὶ καθολικὴ. Ἀντίθετα, ἂν τὸ περιεχόμενο ξεκινᾷ μόνο ἀπὸ τὶς δεδομένες προοπτικὲς, ἡ ἰσχὺ του εἶναι πολὺ περιορισμένη καὶ ἄρα σχετικὴ.

Μία ἄλλη ἀναγκαία διάκριση εἶναι μετὰ τῆς ὄντολογικῆς ἀλήθειας τῶν ἀξιῶν καὶ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὴ ἡ ἀλήθεια συλλαμβάνεται ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινο νοῦ. Ἡ ἀλήθεια τῶν ἀξιῶν καθαρὴ εἶναι ἀπόλυτη καὶ καθολικὴ, ἐνῶ ὁ τρόπος συλλήψεώς της εἶναι σχετικὸς, ἀφοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ βιολογικούς, κοινωνιολογικούς, παιδευτικούς καὶ γενικὰ πολιτιστικούς παράγοντες, ποὺ ἐπηρεάζουν κατὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο τὶς ἀξιολογικὲς κρίσεις¹⁵. Εἶναι δυνατὸ πολλὰς φορὲς νὰ δεχόμεστε στὴν πράξη σὰν ἀξία κάτι ποὺ καθαρὰ θεωρητικὰ-γνωσιολογικὰ ἀπορρίπτεται ἀπὸ τὴ συνείδηση. Ἐκεῖνο δηλαδὴ ποὺ *implicite* ἀπορρίπτεται, νὰ γίνεται *explicite* ἀποδεκτό. Εἶναι δυνατὸ ἐπίσης νὰ συμβαίνει καὶ τὸ ἀντίθετο· νὰ ἀναγνωρίζεται *implicite* ὅ,τι ἀμφισβητεῖται *explicite*. Π.χ., ἐνῶ ὁ σκεπτικιστὴς ἀρνεῖται θεωρητικὰ τὴν ἀπόλυτη ἀξία τοῦ φυσικοῦ δικαίου, στὴν πράξη ὅμως ἀμύνεται ἐναντὶον ἐκείνου, ποὺ τοῦ προσβάλλει τὰ φυσικὰ δικαιώματά του.

15. Περὶ τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων βλ. Ν. Γεωργοπούλου-Νικολακάκου, *Τὸ πρόβλημα τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων εἰς τὴν κοινωνιολογίαν*, Ἀθήναι 1978.

5. Ἀλήθεια καί ἱστορία.

Τὸ πρόβλημα πού προκύπτει στή θεώρηση τῆς ἱστορικῆς διαστάσεως τῆς ἀλήθειας εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς λειτουργίας τῆς ἱστορίας ἀναφορικά μὲ τὴν ἀλήθεια. Ἀφοῦ ἡ βάση τῆς ἀλήθειας, τὸ ὄντολογικὸ τῆς ὑπόβαθρο, εἶναι ὑπερχρονική, ἡ ἱστορία ὀφείλει νὰ ἐργάζεται γιὰ τὴν κατὰ τὸ δυνατὸ ἐπιτέλεση τῆς δυνατότητας νὰ δημιουργηθοῦν ἀληθινὲς κοσμικὲς συνάψεις μὲ ὑπερχρονική ἰσχύ. Ἡ ἱστορία σὲ μιὰ τέτοια δραστικὴ ἐνέργεια κατανοεῖται ὡς προοδευτικὴ ἀποκάλυψη τοῦ εἶναι στὸ πνεῦμα, πού διαμορφώνει σὲ ἱστορία τὴν ἀντιστοιχία ὑποκειμένου-ἀντικειμένου. Ἡ ἱστορία δίνει τὴ δυνατότητα συναντήσεως ἀντικειμένου-ὑποκειμένου, εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ὅτι αὐτὰ ὑπάρχουν, εἶναι ἐκεῖνη πού σημαίνει τὴν ἐνότητα τοῦ εἶναι. Τὸ εἶναι ὑποκειμενικοποιεῖται ἱστορικὰ ὡς πνεῦμα μὲ τὴ δημιουργία ἐπὶ μέρος ὑποκειμένων (προσώπων) ἢ συλλογικῶν ὑποκειμένων (κοινωνιῶν) καὶ ἀντικειμενικοποιεῖται στὸ χῶρο τῆς γνωσιολογικῆς διεργασίας τοῦ πνεύματος. Τὸ ὑποκειμένο χάρη στὶς ἀριστὲς φυσικὲς του νοητικὲς δυνατότητες ἀντικειμενικοποιεῖ τὸ εἶναι, γιὰ νὰ τὸ γνωρίσῃ. Μέσα δηλαδὴ στὸ ἴδιο τὸ εἶναι ὑπάρχει μιὰ ἀντιστοιχία ὑποκειμένου-ἀντικειμένου, πού ὀδηγεῖ στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ εἶναι, στὴν ἐκδίπλωση τῆς πρωταρχικῆς του ἐνότητος μὲσω τῆς διαλεκτικῆς ὑποκειμένου-ἀντικειμένου. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ διαμορφώνει τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, πού ἀξιώνει στὴν «κατανόησή» τῆς ἀπὸ τὸ ὑποκειμένο, νὰ «παρατηρηθῆται» καὶ νὰ «ἰσχύη» ἀντικειμενικά.

Ἡ διάθεση ὅμως καὶ οἱ δυνατότητες κάθε ἱστορικῆς ἐποχῆς ἀναφορικά μὲ τὴν ἀλήθεια εἶναι διάφορες. Κάθε ἐποχὴ ἀποκαλύπτει τὴν ἀλήθεια σὲ ἄλλη τῆς πτυχῆ καὶ τονίζει ἄλλες προοπτικὲς. Ποιὰ ἀποκάλυψη ὅμως καὶ ποιᾶς ἀλήθειας ἀνατίθεται σὲ κάθε ἱστορικὴ ἐποχὴ νὰ πραγματοποιήσῃ; Στὴν αὐτὴν τὴν τοποθέτηση τὸ πρόβλημα εἶναι πρόβλημα ἐρμηνείας τοῦ γεγονότος τῆς ἀλήθειας στὴν παγκόσμια ἱστορία. Ἡ ἀπάντηση εἶναι δύσκολη, γιὰ τὸν ὅτι ἰσχύουσες ἀξίες κάθε ἐποχῆς μένει δυσδιάκριτος ὁ ὑπάρχων βαθμὸς ἀλήθειας, πού καλεῖ γιὰ τὴν πραγμάτωσή της. Σὰν «χρονικὴ» ἀλήθεια σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὴν ὑπερχρονικὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ θεωρῆται μιὰ «ἀλήθεια», πού γίνεται ἀποδεκτὴ ἀπὸ μιὰ ἐποχὴ. Ὅχι δηλαδὴ ἂν μιὰ ἀλήθεια ταιριάζῃ μὲ μιὰ ἐποχὴ, ἀλλὰ ἂν μιὰ ἐποχὴ ταιριάζῃ μὲ τὴν ἀλήθεια, ἂν δηλαδὴ κατανοῇ καὶ ἐπιτελῇ τὴν ἀλήθεια μὲ τὸν τρόπο πού τῆς ἀποκαλύπτεται ἢ τὴν ἀποκαλύπτει. Στὸ σημεῖο αὐτὸ φθάνουμε στὴν ἀξίωση γιὰ ἐνότητα θεωρίας καὶ πράξεως, γιὰ ἐνοποιημένο χῶρο θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς φιλοσοφίας, γιὰ τὴν μιὰ θεωρία-ἀλήθεια διαφυλάσσεται ἱστορικὰ, ἂν πραγματωθῇ πρακτικά, ἂν ἐπαληθευθῇ ὡς ἀληθινή. Ἡ πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας ἐπιτρέπει τὴν τροποποίησιν τῶν προϋποθέσεων τῆς μορφῆς τῆς σύμφωνα μὲ τὶς χρονικὲς ἀξιώσεις, ὥστε νὰ ἀποκτήσῃ μεγαλύτερη σπουδαιότητα καὶ ἐνέργεια. Ἔτσι

ήμπορεί μιὰ καθολικὴ ἀλήθεια νὰ παρουσιάζεται με τὴν ἴδια ἰσχὺ σὲ κάθε ἐποχῇ, ντυμένη με τὴ μορφὴ τῆς ἐκάστοτε χρονικῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ μιὰ ἀλήθεια πραγματώνεται ἱστορικὰ με μιὰ πολυειδία μορφῶν. Καὶ κάθε ἐποχὴ βρίσκει τὴ δική της ἔκφραση τῆς ἀλήθειας, ἂν πράγματι σ' αὐτὴ μαρτυρῆται ἡ ἀλήθεια. "Ὅ,τι ἐπιδιώκεται νὰ παρουσιασθῆ σὰν ἀληθινὸ με ὅποιαδῆποτε μορφὴ, ποτὲ δὲν πείθει ὅτι εἶναι ἀληθινὸ, ἂν δὲν ἔχη τὴν ἀλήθεια μέσα του.

Ἡ ἀλήθεια ἔχει μιὰ ἱστορία. Ἡ ἱστορία τῆς ἀλήθειας εἶναι ἡ ἀλήθεια τῆς ἱστορίας. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα ὁ ἱστορικὸς ἄνθρωπος, παρ' ὅτι ὑπόκειται στὶς ἱστορικὲς καταστάσεις, δὲν κυβερνᾶται καὶ ἀπόλυτα ἀπ' αὐτές. Δὲν ἐξαρτᾶται ἐξ ὀλοκλήρου ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς, πολιτικὲς καὶ βιολογικὲς προϋποθέσεις, ἀλλὰ ἔχει πάντα τὴ δυνατότητα καὶ τὴ δύναμη νὰ στέκεται κριτικὰ ἀπέναντι σ' αὐτές, νὰ διαλέγεται μαζί τους, νὰ κρατᾷ κριτικὴ ἀπόσταση ἀπ' αὐτές. Ὁ ἄνθρωπος δὲν ἐκμηδενίζεται στὴν ἱστορία, οὔτε παρασύρεται στὴ δίνη της αἰωρούμενος, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἱστορίας, πού θά 'ταν ἀνύπαρκτη χωρὶς αὐτόν. Ἡ συνειδητοποίηση αὐτῆς τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο θὰ ἔδινε ἴσως νέες προοπτικὲς στο πρόβλημα τῆς ἀλήθειας στὴν ἱστορικὴ του διάσταση.